

Litteraturgranskningar

STEPHEN F COHEN: *Rethinking the Soviet Experience. Politics and History Since 1917*. New York & Oxford 1985: Oxford University Press.

Striden mellan olika skolbildningar inom sovjetforskningen – totalitarismen och revisionismen – står het som vanligt (och visade sig bland annat på den tredje internationella kongressen för sovjetstudier som hölls i Washington DC i november. Dagens Nyheters Disa Håstad rapporterade därifrån och refererade ordväxlingen mellan Stephen F Cohen och Sheila Fitzpatrick). Cohens kritik mot Fitzpatrick återfinns i hans senaste bok *Rethinking the Soviet Experience. Politics and History Since 1917*. Den riktar sig till ett generalangrepp – inte mot Fitzpatrick, som trots allt är en allierad till Cohen – utan mot totalitarismen. Cohen fullföljer därmed den utmaning han visade totalitarismen redan 1973.

1973 publicerade Cohens studie av Bucharin. Boken väckte internationell uppmärksamhet. Den var briljant skriven och utan att vara polemisk var den en uppgörelse med den dominerande skolbildningen inom sovjetforskningen. Cohen visade att Stalins industrialiserings- och kollektiveringspolitik efter 1928 var ett brott mot bolsjevikernas tidigare idéer och att den i sin radikalism gick långt utöver de mest radikala bolsjevikiska förslag. Därmed ifrågasatte han den inom sovjetforskningen dominerande uppfattningen att det finns en klar utvecklingslinje från Oktoberrevolutionen till Stalins politik 1928 och att NEP (Den Nya Ekonomiska Politiken) 1921–1928 var att betrakta endast som en taktisk reträtt från bolsjevikernas sida inom ramarna för en i förväg utformad strategi.

Cohens senaste bok är en samling artiklar vilka behandlar stalinismen, neostalinismen och uppgörelsen med de samma. Han återkommer således till frågan om Bucharin och NEP och han betraktar NEP som ett fortfarande aktuellt alternativ till den ekonomiska modell Stalin lade grunden till. Han återger hur bedömningen av Stalin växlat över tid och mellan olika falanger i sovjetisk politik sedan 1953 och hävdar med kraft att varje reformprogram måste föregås av en uppgörelse

med stalinismen. Frågan om Stalin är intimt förbunden med striden mellan konservativa och reformister i sovjetisk politik.

Först och främst är dock boken en revisionismens programförklaring och ett slag mot totalitarismen. Cohen menar att sovjetforskningen trädde in i en intellektuell kris på 1960-talet. Totalitarismen dominerade, consensus rådde bland sovjetforskarna i alla väsentliga frågor och inga nya forskningsproblem restes. Totalitarismen såg en obruten kontinuitet i den sovjetiska utvecklingen alltifrån den ursprungliga bolsjevismen. Detta hindrade dess företrädare att se förändringsprocesser. De koncentrerade sig på maktspelet inom den högsta ledningen och ignorerade samspelet mellan partiet/staten och samhället. De såg partiets kontroll och manipulering av massorna och ignorerade rörelser på massnivå. De såg partidisciplinen, tvångsinstrumenten och betonade partiets monolitiska enhet och bortsåg helt från politiska skillnader och politisk kamp. Sovjetforskningen befann sig i en återvändsgränd.

När revisionismen växte fram på 1960-talet var det statsvetarna som var först. De studerade den sovjetiska politiken som ett resultat av konkurrerande fraktioner, intressegrupper och byråkratiska eliter. Angreppssättet visade sig vara fruktbart. Det fanns dock enstaka forskare, vilka i sin iver att göra upp med totalitarismen kastade ut barnet med badvattnet och beskrev sovjetsamhället som ett pluralistiskt samhälle. Dessa senare nämner dock inte Cohen.

Först under 1970-talet kom de revisionistiska historikerna. En rad studier publicerades rörande revolutionen, NEP och stalinismen under 1930-talet. I början av 1980-talet har flera omfattande studier av sovjetiska arkiv (det gamla Smolensk-arkivet) men framförallt av sovjetisk press givit nya aspekter på både 1930- och 40-talen. Det nya och det viktiga med de revisionistiska historikerna är att de tar upp sociala faktorer i en utsträckning som tidigare inte förekommit. Det utmärkande för totalitarismen, menar Cohen, är just att den ignorerar sociala faktorer. Den nya revisionistiska trenden inom historieforskningen var märkbar på sovjetkonfe-

rensen i Washington. Speciella sessioner ägnades 1930-talet och just massrörelser som t ex stachanovismen, dvs rörelser som var initierade och styrda uppifrån men gav upphov till både stöd och motstånd på gräsrotsnivå.

I detta sammanhang kritiserar Cohen Fitzpatrick. Fitzpatrick är en av de främsta historikerna inom denna nya riktning. Hon beskriver t ex den sociala mobilitet som blev följden av Stalins omvälvande industrialiserings- och kollektiviseringsprogram. Hans politik öppnade möjligheter för många att avancera socialt, menar hon. Detta gav ett masstöd för hans politik. Cohen ifrågasätter inte Fitzpatricks tes men kritiserar henne för att överdriva rörelser underifrån och för att inte tillräckligt betona den sociala betydelsen av det systematiska mordandet, deportationen och fängslandet av miljoner sovjetiska medborgare. Cohen vänder sig mot de "yngre . . . historiker", vilka "tonar ner de fulaste aspekterna av det sovjetiska experimentet". Det är således i det större perspektivet av uppgörelsen mellan totalitarism och revisionism man måste se Cohens uppgörelse med Fitzpatrick.

Cohen menar att sovjetforskningen fortfarande befinner sig i kris. Han förespråkar ett tillstånd av "hundra blommor blommor" där totalitarismen utgör en av dessa blommor och inte är den enda. Cohen beskriver en debatt som pågått i många år. Men med sitt sätt att blottlägga denna debatt och nagla fast brister i existerande skolbildningar och hans anklagelser mot totalitarismen för att vara en kallakrigsprodukt kommer han säkert att få debatten att åter flamma upp.

Lena Jonson

DENIS MCQUAIL: *Masskommunikationsteori. En introduktion*. Malmö: Liber Förlag 1984 / *Mass Communication Theory. An Introduction*. London: Sage 1983

Vad har ledarsidan i en ansedd rikstidning gemensamt med en pornografisk videoshow? Frågor av den kalibern är inte alldeles lätta att besvara. Detta är i alla fall vad Denis McQuail försöker göra när han i en behändig lärobok – mellan pärnarna finns dryga 200 sidor – sammanfattar det ofantliga studieområde som masskommunikationsforskningen numera utgör. Boken är förvisso inte den första i sitt slag (se t ex Nordenstreng 1977, De Fleur – Ball-Rokeach 1977, McCombs – Becker 1979) men, såvitt jag kan bedöma, det mest lyckade försöket hittills. Det är måhända inte så förvån-

nande eftersom McQuail även i andra sammanhang visat sig vara en god forskningskompilator (McQuail 1976, 1977). Framställningen får ett "lyft" av att författaren, på ett ovanligt sätt, lyckats kombinera det renodlat masskommunikations *teoretiska* med empiriska referenspunkter i medieforskningen. Böcker med betoning av den förra aspekten blir annars gärna abstrakta intill obegriplighet, medan böcker med slagsida åt redovisning av empiriska studier sällan lyckas skapa något klart sammanhang i stoffet.

Boken *Masskommunikationsteori* är som författaren påpekar i förordet, en exponent för den utveckling massmedieforskningen genomgått under den senaste femtonårsperioden. Han jämför därvid med ett av sina tidigare arbeten från 1969, *Towards a Sociology of Mass Communication*, och konstaterar att "boken utgick, åtminstone underförstått, från att massmediestudierna var ett forskningsområde som många ämnen bidrog till men inte hade någon 'status' som disciplin och följaktligen ingen egen teori". I dag är det, enligt McQuail, i stället så "att mediestudierna kommit att bero av och i viss grad bidra till en sammanhängande teori som gör dem till något mer än en samling löst relaterade forskningsproblem". Tesen om ett självständigt teorikomplex för medieforskningen är emellertid inte oomstridd, och framställningen i boken lyckades inte heller fullständigt övertyga mig om saken. Innehållet präglas på sina ställen väl så mycket av *sociologen* Denis McQuail, som av professorn i masskommunikation vid Amsterdams universitet.

Originalitet i uppläggning brukar inte vara något adelsmärke för läroböcker, så ej heller här. Det beror naturligtvis på att det inte finns någon enda enhetlig masskommunikationsteori, och att mycket av det som gäller för teori är föga mer än en uppsättning lösa generaliseringar om massmediernas roll i samhället, med begränsad giltighet. McQuail tvingas således för dispositionen luta sig mot Harold Lasswells klassiska kommunikationsparadigm: *Who Says What in Which Channel. To Whom, With What Effect*. I den här, lätt modifierade, varianten lyder sekvensen: samhälle – avsändare – budskap – mottagare – effekt.

Boken inleds följaktligen med en diskussion om massmediernas roll i samhället, där McQuail redovisar allt från renodlat idealistiska synsätt, som tillskriver medierna rollen av primus motor i samhällsförändringar, till mer nyanserade föreställningar om ett ömsesidigt beroende mellan medier och samhälle, där man bla menar att masskommunikationen inte kan tänkas utan våra moderna samhällsformer och vice versa.

Man kan inte begära att en läroboksförfattare ska lyckas med allt. När man tvingas spanna över ett vitt forskningsfält blir det ömsom vin och ömsom vatten. Låt mig börja med några kritiska synpunkter. Vad gäller

avsnitten om medieorganisationer och nyhetsförmedling är de alldeles utmärkta, om man enbart ser till det givna innehållet. Perspektivet är emellertid i allt väsentligt individ-sociologiskt, det handlar tex mycket om journalisters rolluppfattning och gate-keeping. Vad jag saknar är en högre analysnivå, en ordentlig genomlysning av organisationsstrukturens betydelse för nyhetsförmedlingen, allt ifrån enskilda tidningsredaktioners uppbyggnad till de stora internationella nyhetsbyråerna.

Innehållsbeskrivningar och frågor om varför mediernas innehåll ser ut på ett visst sätt, och hur medieinnehållet förhåller sig till en föregiven verklighet, är naturligtvis fullt legitima i en bok som behandlar masskommunikationsteori. Författarens försök att på några få sidor även redovisa alla de skilda metoder och tekniker för text- och innehållsanalys som finns, är emellertid på förhand dömt att misslyckas. Det förefaller bättre att inte säga någonting alls än att komprimera för mycket, särskilt som det sagda snarare är samhällsvetenskapligt allmångods än specifikt masskommunikationsteoretiskt. Särskilt svårsmält är avsnittet om strukturalistiskt orienterade analystekniker, där författaren på sedvanligt anglo-saxiskt manér förenklar intill ytlighet.

Enligt min uppfattning är det kapitel som bär rubriken "Processer för medieeffekter" det mest framstående i boken – och för övrigt också det längsta. Här är det snarare fråga om en genuin forskningsinsats än traditionellt läroboksförfattande. Med stor analytisk skärpa bringar McQuail reda i den förvirrande mångfald som effektforskningens domän utgör. Det kanske allra väsentligaste är att observera skillnader i nivå mellan olika fenomen, från individnivå, som det mesta av forskningen gällt, till samhället i stort och att "endera eller flera kan påverkas av masskommunikationen och effekter på en nivå implicerar alltid effekter även på andra". Man brukar också allmänt skilja på effekter som har att göra med kunskaper och åsikter, sådana som har samband med känslor och attityder, och effekter på beteendet.

En annan viktig distinktion gäller effekternas typ och riktning. Medieeffekt behöver tex inte nödvändigtvis betyda förändring, utan kan lika gärna innebära att något redan existerande förhållande förstärks eller rent av att en förändring hindras. Det är också viktigt komma ihåg att medieeffekter inte alltid är avsiktliga, dvs planerade av sändaren, och att man måste föra in ett tidsperspektiv i analysen.

Utifrån de två sistnämnda dimensionerna, avsiktlighet kontra oavsiktlighet respektive långsiktighet kontra kortsiktighet, konstruerar McQuail en typologi över processer för mediepåverkan, inom vilken ett stort antal olika effekttyper diskuteras. Det är således inte bara effekterna i sig som analyseras, utan i än högre grad de bakomliggande kommunikationsprocesserna. Bland de

kortsiktiga effekterna finns, för en statsvetare, välkända ting som den politiska valkampanjen, implicerande en hög grad av avsiktlighet. Men även långsiktiga och oavsiktliga effekter är statsvetenskapligt intressanta, tex massmediernas verklighetsdefinition. Hit hör Noelle Neumanns (1980) teori om tystnadsspiralens betydelse för opinionsbildningen. Den utgår från grundantagandena att flertalet människor har en naturlig rädsla för åsiktmässig isolering och att den viktigaste källan till information om majoritetsåsikten är massmedierna. Ju starkare medierna sprider en viss dominerande version av åsiktmässig konsensus, desto mer tystas divergerande enskilda röster ned – därav namnet tystnadsspiralen.

Kapitlet om massmedieffekter borde vara obligatorisk läsning för alla debattörer i mediefrågor, inte minst de som intresserar sig för videovåldets och skräpkulturens fördärliga inverkan. Då skulle det bli mycket behagligare att läsa dagstidningarnas kultur- och debattsidor.

Sist, men inte minst, en eloge till författaren eftersom han, till skillnad från många andra läroboksförfattare, inte anslutit sig till ofoget att rensa ut alla referenser till vetenskaplig forskning från framställningen. Tvärtom omfattar den digra litteraturförteckningen cirka 350 titlar, vilka torde täcka allt väsentligt inom forskningsområdet. Möjligen kan man spåra en viss slagsida mot engelsk och amerikansk forskning. I den engelska upplagan av boken räknade jag till en, säger en, referens på annat språk (franska) än engelska – låt vara att en del titlar utgörs av översättningar från annat originalspråk.

Mats Sjölin

Litteratur

- Melvin De Fleur – Sandra Ball-Rokeach: *Theories of Mass Communication*. New York: Longman 1977.
 Maxwell E McCombs – Lee B Becker: *Using Mass Communication Theory*. Englewood Cliffs NJ: Prentice-Hall 1979.
 Denis McQuail: *Towards a Sociology of Mass Communication*. London: Collier-Macmillan 1969.
 Denis McQuail: *Review of Sociological Writing on the Press*. Royal Commission on the Press. London: HMSO 1976.
 Denis McQuail: *The Influence and Effects of Mass Media* in James Curran et al (eds): *Mass Communication and Society*. London: Edward Arnold 1977.
 Elisabeth Noelle-Neumann: *Die Schweigensspirale: Öffentliche Meinung – unsere soziale Haut*. München: R Piper 1980.
 Kaarle Nordenstreng: *Kommunikationsteori*. Stockholm: AWE/GEBERS 1977.

NØRGAARD, OLE, *Politik og reformer i Sovjetunionen*, Esbjerg, 1985: Sydjysk Universitetsforlag.

Utgångspunkten för Nørgaards bok är det stora gap som finns mellan de två så olika sovjetiska verkligheterna; mellan ideologin och den officiella propagandans bild av hur det *borde* vara, å ena sidan, och verklighetens dystra erinran om hur det *faktiskt* är, å den andra. Bokens undersökningsobjekt är att utreda orsakerna till detta gap. Kan det här röra sig om resursmässiga, ekologiska eller demografiska restriktioner på den ekonomiska utvecklingen? Har det begåtts strategiska fel i den ekonomiska politiken? Eller rör det sig, som författaren uttrycker det, "om svagheter i det ekonomiska planerings- och styrsystemet, vilka gör att tillgängliga resurser inte utnyttjas optimalt?" Och om det senare är fallet, "varför ändras då inte det ekonomiska systemet, så att en optimal resursanvändning kan uppnås?"

Nørgaards centrala frågeställning är knappast ny. Många tidigare försök har gjorts att utreda den, och i vissa avsnitt får därför detta senare tillskott – av naturliga skäl – en tämligen eklektisk natur. Framställningen innehåller dock en del originella grepp som för debatten framåt och som gör boken läsvärd även för den inom området väl bevandrade. Det senare gäller kanske framför allt kontrasten mellan Chrusjtjevs och Brezjnevs respektive reformstrategier.

Boken inleds med en diskussion av den politiska makt- och intressestrukturens betydelse för ekonomins prestationsförmåga, och författaren koncentrerar här sitt intresse till två mycket centrala ryska begrepp: *vedomstvennost* och *mesnitjestvo*. Det förra är härlett ur ordet *vedomstvo*, som betyder "förvaltning", och dess konnotationer är de problem som uppstår då olika förvaltningar sätter sina egna intressen framför de gemensamma. Det senare kommer av *mesto*, som betyder "plats", och dess innebörd är att olika lokala organ sätter de gemensamma lokala intressena framför de globala.

Skillnaden är således en fråga om horisontell eller vertikal lojalitet, men även om jag är helt ense med författarens tolkning av begreppen, vill jag anmäla en något avvikande uppfattning beträffande deras vidare implikationer. På sid 38 får vi veta att Brezjnevepoken – till skillnad från Chrusjtjevs turbulenta maktinnehav – kännetecknades av "ett kontinuerligt försök att finna en balans mellan den sektorella och den regionala principen i planeringen". Förvisso gjordes sådana försök men de misslyckades, och detta skulle jag vilja tolka som ett resultat av sovjetssystemets mycket egenartade "antingen-eller sjuka". Som kulor på en gungbräda graviterar systemet mellan sina extrempunkter och kan bara under

ett kort motsättningsfyllt ögonblick förmås att stanna i mitten. Hur systemet pendlade under Chrusjtjevs tid framgår väl i boken, men författarens tolkning av den letargiska Brezjnevtiden kommer något i skymundan. Berodde misslyckandet på misstag, eller på att man *inte kunde* lyckas?

I samband med diskussionen av sambandet mellan struktur och politik slås även ett annat mycket grundläggande sovjetiskt karaktärsdrag fast: den påtagliga fasförskjutning som över tiden har skett mellan ekonomisk struktur och ekonomisk politik. De ekonomiska institutioner som skapades under Stalin var rationella och väl anpassade till den politik som då fördes, men över tiden har politiken ändras – i takt med att dess uppgifter har förändrats – utan att man förmått anpassa strukturen. Det myckna talet om övergång från "extensiv" (mera resurser), till "intensiv" (bättre utnyttjande) tillväxt har stupat på denna fasförskjutning mellan politik och struktur.

När en gräns dras mellan makt- och intressestruktur vill jag emellertid sätta ett litet frågetecken i kanten. Det är förvisso så, att den ändrade verkligheten har kommit ur fas med maktstrukturen, vilket också dokumenteras väl i boken, men jag undrar om man verkligen (som på sid 42) kan säga att intressestrukturen avspeglar "form och innehåll i den dynamiska utvecklingsprocessen fram emot ett modernt industrisamhälle", där olika särintressen formas som skär igenom byråkratin? Är det inte tvärtom så, att intressestrukturen är mycket intimt sammanflätad med maktstrukturen?

Bokens tredje avsnitt är dess svagaste. Nørgaard tar sig här an att diskutera de funktionella, sociala och ideologiska intressen som bär upp sovjetssystemet, och min huvudsakliga invändning är att han i valet mellan fullständig och precision i framställningen har en något irriterande tendens att prioritera det förra.

I slutet av kapitlet diskuteras tecken på olika reformstrategier utifrån om de är autonoma eller beroende av samhällsintressen respektive statsapparat. "Pluralism" ses här som en beroende statsapparat i kombination med autonomt verkande samhällsintressen, och "korporativism" som ett ömsesidigt beroende mellan statsapparat och samhällsintressen. I detta 2x2-perspektiv är det lockande att rita ett fyrfältsdiagram, och gör man det måste alla fyra rutorna fyllas med innehåll. Således tas vi med på en exkurs om även "totalitarism" (autonom statsapparat – beroende samhällsintressen) och "syndikalism" (autonom – autonom), trots att ingendera av dessa har någon relevans för den fortsatta framställningen.

Författaren är dock ingalunda ensam om denna tendens. Albert Hirschmans klassiska "exit-voice" modell har tecken på att blivit kritiserad just p.g.a. bristande fullständig-

het. Förutom "exit" (sorti + tystnad) och "voice" (stanna + protest), finns det ju två ytterligare strategier: sorti + protest, och stanna + tystnad. Att sträva efter fullständighet är givetvis inte fel, men om det sker på bekostnad av precision kan det, som sagt, bli en smula irriterande.

Även övriga delar av detta kapitel präglas av samma strävan. I stället för att driva en egen tes kring olika intressens roll, lutar framställningen åt att redogöra för vad ett antal välkända auktoriteter på området har för uppfattning. Givetvis är en sådan anknytning till tidigare forskning bra, men författaren tappar något av det grepp över argumentationen som ger styrka åt senare avsnitt.

Kapitlet innehåller dock ett mycket viktigt moment då Nørgaard, med utgångspunkt i bl a ett antal stora attitydundersökningar som genomförts bland sovjetiska emigranter, slår fast att de allra flesta var nöjda med huvudragen i sovjetsystemet (med undantag av kolchozjordbruket). Man ville inte återinföra kapitalism, man ansåg att staten borde ta ansvar för individernas såväl materiella som andliga välbefinnade, osv. Det var maktutövningen som störde, snarare än själva systemet. Skillnaden är således milsvid mellan tex sovjetiska och polska undersåtar, och Nørgaard drar den helt korrekta slutsatsen att sovjetsystemet är socialt sett väl förankrat.

Bokens följande två avsnitt utgör dess egentliga kärna. Här genomgås först sambandet mellan ideologi och reformer, för att belysa problemuppfattningar hos olika politiska ledare, och därefter de praktiska uttryck olika reformförsök har fått, för att belysa i vilken utsträckning något faktiskt har resulterat.

En "ideologisk reformstrategi" definieras som bestående av två komponenter: för det första ledarens uppfattning av vilka drag i det existerande systemet som utgör de huvudsakliga hindren för att nå uppställda mål (problemkonception) och, för det andra, en utopisk aspekt som definierar det system inom vilket ledaren föreställer sig att de givna problemen skall kunna lösas. Två begrepp är centrala i denna analys, *styrproblem* och *motivationsproblem*.

Chrusjtjeps strategi byggde på uppfattningen, att den verkliga hämskon på systemet var dess otypliga byråkrati, och odugliga byråkrater. Problemet att styra ekonomin låg således huvudsakligen på implementeringsplanet (försök att styra och påverka körde fast), men även individernas motivation hämmades av byråkratisk tröghet. Receptet blev att omdefiniera såväl statsapparaten som befolkningens respektive roller, och – framför allt – att byta utopi (från ideologisk till materiell motivation). Resultatet av denna process blev vad författaren kallar "styrd pluralism" dvs ett ökat utrymme för politiskt deltagande från befolkningen, kombinerat med ett

stort manöverutrymme i centrum (statsapparaten blev den stora förloraren).

Brezjnevs strategi, å andra sidan, utgjorde en reaktion mot de föregående årens oreda, och utgick följaktligen från att roten till det onda måste sökas någon annanstans än i byråkratin. Fredlig samexistens och "tillit till kadernerna" stod högt i kurs. Visserligen växte hans irritation över implementeringsproblemen gradvis över tiden, men genomgående var attityden, att statsapparaten inte behövde förändras, endast fulländas (*soversjensstvovat*). Författaren kallar denna strategi för "styrd korporativism", och dess kärna var att såväl styr- som motivationsproblemet skulle lösas genom ideologisk påverkan snarare än genom ändringar i apparaten.

Detta angreppssätt gör det möjligt för Nørgaard att elegant komma fram till den verkliga skillnaden mellan dessa två så viktiga sovjetiska ledare, och det avgörande steget är hopkopplingen av problemkonception och utformning av strategi med implementering av vald politik.

Analysen koncentreras här till två variabler: strategiernas *transformativa* respektive *problemlösande* förmåga. Med det förra avses om några faktiska förändringar kom till stånd, med det senare om sådana förändringar förmådde lösa några problem. Frågeställningen är dels i vilken grad det skedde förändringar, dels i vilken grad eventuella misslyckanden berodde på felaktigheter i strategin eller på att den aldrig kom att implementeras.

I dessa avseenden finns en mycket klar skillnad mellan Chrusjtjev och Brezjnev. Chrusjtjev nöjde sig inte med att ett upprepat antal gånger möblera om i byråkratin, han hotade även de enskilda byråkraterna med rotation och maximerade mandatperioder, samtidigt som han uppmuntrade ett starkt ökat politiskt deltagande från befolkningen. I det transformativa perspektivet var således hans "styrda pluralism" framgångsrik.

Brezjnev å andra sidan framstår som en förlamad ledare. Han var framgångsrik i ett stärke, och i visst avseende demokratisera, den bestående strukturen, men hans försök att förbättra dess funktionssätt producerade föga mer än ett antal pappersdokument. Hans strategi fastnade redan på implementeringsstadiet.

De slutsatser författaren drar av sin analys säger mycket om utrymmet för reformer i den sovjetiska ekonomin. En logisk konsekvens av Chrusjtjeps problemkonception var att han måste angripa byråkratin, men hans strategi saknade problemlösande förmåga. Systemet var starkare och lyckades slå tillbaka. Brezjnev hade sina framgångar i den politiskt-taktiska dimensionen. Han gjorde mycket för den politiska stabiliteten och lyckades själv överleva alla politiska sjukdomar. Priset var emellertid att hans reformförsök gick i ett stabilt baklås redan på papperet. Dessa två avsnitt av boken

utgör en väl sammanhållen och dokumenterad analys av de sovjetiska ekonomiska reformernas klassiska Moment 22.

I det sista avsnittet tar sig Nørgaard så an att bedöma vilka förändringar som eventuellt kan vara möjliga, alternativt sannolika, och vi återföres här till den tidigare uppdelningen i maktstruktur och intressestruktur. Beträffande maktstrukturen noterar författaren de mycket stora skillnader som finns mellan Öst och Väst i frågor som rör ideologi och värdesystem, och han slår fast en mycket viktig poäng då han talar om Sovjet som en "starkt paternalistisk kultur", som i mycket påminner om Japan. Något folkligt behov av liberaliseringar finns knappast, och försök till demokratisering eller pluralisering skulle medföra en stor risk för hela samhället att slitas sönder, då den "demokratiska centralismen" torde utgöra den enda verkligt sammanhållande kraften. I detta perspektiv menar Nørgaard att det är rationellt att behålla den existerande maktstrukturen, och så långt är jag helt överens.

Det är när vi går över till intressestrukturen som jag vill ställa mig mera kritisk. Författaren söker här identifiera ett "politiskt-ekonomiskt optimum", ett originellt angreppssätt som dock tyvärr inte når ända fram. Grundtanken är att det finns ett motsatsförhållande mellan "ekonomisk rationalitet" (definierat som ett effektivt resursutnyttjande) och "politisk rationalitet" (definierat som "de värden som anses bärande i ett givet samhälle, och som den politiske ledaren måste ta hänsyn till om han vill bevara sin position och möjlighet att fatta beslut" (s 244)). Denna motsättning illustreras som ett icke-linjärt negativt samband, konkavt mot origo, sådant att om man vill öka den ekonomiska rationaliteten måste man ge avkall på de politiska preferenserna och vice versa.

På en hög abstraktionsnivå är jag ense med författaren, men när modellen tillämpas uppstår en rad svårigheter. För det första är definitionen av politisk rationalitet (och intressestruktur) oklar. För det andra går det inte att tala om optimum utan en begränsning; var på kurvan finns bästa punkten? För det tredje kan väl inte kurvan vara *konkav* mot origo, då ju detta innebär att det finns en maximal nivå (där kurvan skär respektive axel) för såväl politisk som ekonomisk rationalitet, utöver vilken man inte kan (vill?) gå? För det fjärde är tolkningen underlig, då författaren talar om optimum som den "punkt där maximal ekonomisk rationalitet uppnås utan att den politiska stabiliteten hotas" (s 245). Om man – som Nørgaard – betonar politikens primat över ekonomin borde väl tolkningen vara maximala politiska fördelar utan att ekonomin går under en viss smärtgräns?

Min allvarligaste kritik riktas dock mot det statiska

perspektivet. Även om det skulle gå att finna Nørgaards optimum i en period, kommer det ju i nästa period att ha flyttat sig. Enligt min tolkning av Sovjetunionens dynamik, har man varit mycket framgångsrik i att bevara den politiska rationaliteten (icke närmare definierad), men endast på bekostnad av en fortlöpande ekonomisk stagnation (se t ex på tillväxttalen från Stalin och framåt). Den verkliga utmaningen för herrarna i Kreml torde således inte vara att hitta optimumpunkten som sådan, utan att fortlöpande ackomodera det stigande priset för att upprätthålla den politiska rationaliteten (dvs fallande tillväxt).

Sedd ur detta perspektiv blir även den avslutande diskussionen av Gorbatsjovs reformstrategi något ofullständig. Författaren visar klart skillnaderna mellan Brezjnes-Tjernenko, å ena sidan, och Andropov-Gorbatsjev å den andra, och han har här stor hjälp av sin tidigare uppdelning i problemkonception respektive implementering av vald politik. Gorbatsjovs linje har klara drag av såväl Stalins hårda linje som Chrusjtjovs "styrda pluralism", och Nørgaard gör en mycket intressant observation då han talar om den "politiserande planekonomins livscykel", dvs en återgång till den politik som beledsagade den ursprungliga strukturen.

Det finns emellertid även en ekonomisk dimension av t ex Gorbatsjovs disciplinkampanj, vilken tillför en dynamisk dimension till Nørgaards modell. Om vi antar att oförmågan att införa *redan känd* teknik i produktionen (*vnedrenije*) är den verkliga hämskon på sovjetekonomins dynamiska utveckling, så kan ett hårt administrativt tryck på företagsledarna leda till att passivitet plötsligt förknippas med kraftigt ökade risker, och ekonomin kan föras upp på en högre tillväxtbana. Detta innebär ett steg ut ur den enkla dikotomin mellan ekonomisk och politisk rationalitet, så tillvida att man kan få en förbättring i bägge dimensionerna (dvs kurvan förflyttas utåt). Genom att placera denna typ av dynamisk respons i centrum skulle Nørgaards teori troligen kunna kasta nytt ljus över gamla problem. Kanske något för fortsatt forskning?

Stefan Hedlund

JIRI POLAK: *Dependence Patterns in the Soviet Bloc. The Case of Romania and East Germany*. Lund 1986.

Jiri Polaks avhandling har som syfte att studera några aspekter av beroendemönster inom sovjetblocket. Det teoretiska syftet med avhandlingen är att söka avgöra vilken modell som mest trovärdigt återger dessa relationer: en realistisk eller en interdependens-modell.

Som objekt för undersökningen har Polak valt Rumänien och DDR och dessa staters förhållande till Sovjetunionen. Motiveringen för valet av just dessa två länder är faktorerna olja resp. grad av utrikespolitiskt oberoende. Rumänien är det enda land i blocket vid sidan av Sovjetunionen som har betydande egna oljetillgångar, och det är samtidigt det land som nått den högsta graden av utrikespolitiskt oberoende från Sovjetunionen utan att lämna blocket. DDR är den extrema motsatsen. Landet är helt beroende av Sovjetunionen för sin oljetillförsel och har tills helt nyligen framstått som Sovjetunionens mest trogna bundsförvant. Polak gör följande antagande, vilket alltså bildar utgångspunkt för hans studie:

"It may be supposed that abundance, resp absence of petroleum deposits, played a crucial role where these different degrees of dependence are concerned" (s 19).

Polak menar att det är viktigt att undersöka just relationen olja-politik, eftersom:

"the causal link between the energy situation and political behaviour seems, as yet, not to have been established in a systematic way" (s 19).

Polak gör här ingen distinktion mellan nödvändiga och tillräckliga villkor, men eftersom han anger ytterligare sex kompletterande orsaksfaktorer, synes oljan tillmätas rollen av nödvändig men inte tillräcklig betingelse för en orsaksförklaring av Rumäniens oberoende resp DDR:s beroende. De övriga sex faktorerna är:

- geografiskt läge (centralt eller perifert)
- graden av partiets kontroll över befolkningen
- ledarnas maktbas, allmänna politiska inställning, manövreringskicklighet och historiska erfarenhet
- socioekonomisk utvecklingsnivå
- ekonomisk dynamism, dvs krav på intensiv tillväxt
- den internationella miljön (kallt krig, avspänning, politiskt och ekonomiskt samarbete med andra länder inom och utom blocket).

Avhandlingen består av sju avsnitt: en introduktion där en realistisk förklaringsmodell och en i termer av interdependens presenteras och diskuteras, och där uppläggningsen av undersökningen motiveras; ett bakgrundskapitel som behandlar den globala och den sovjetiska

oljeproduktionen och -distributionen; ett kapitel vardera om Rumäniens resp DDR:s politiska och ekonomiska utveckling efter 1945; ett kapitel om attitydindikatorer, dvs Rumäniens och DDR:s röstningsbeteende i FN, den rumänska och den östtyska partipressens kommentarer till strejkerna och demonstrationerna i Berlin 1953, Ungern-upproret 1956, Kuba-krisen 1962, händelserna i Tjeckoslovakien 1968, oljekrisen 1973-74, och till händelserna i Polen 1980-81, samt Rumäniens och DDR:s relationer med Kina; ett kapitel om ekonomiska och militärpolitiska faktorerers effekter på blockets sammanhållning; och ett kort avslutande kapitel med sammanfattning och slutsatser.

Realism and interdependens

Avhandlingen inleds med en kritik av vad författaren kallar "the realist school of thought" i USA. Enligt författaren dominerade denna forskningen om internationell politik till början av 1960-talet, medan "a crude political realism" säges ha förblivit ledande princip för den amerikanska utrikespolitiken.

Författaren talar vidare om den realistiska modellen, vilkens grundantagande är att det i världen råder ett potentiellt krigstillstånd. Detta leder till koncentration på staten som aktör i forskningen och på militär säkerhet i politiken.

Författaren skiljer inte i sin framställning klart mellan de forskningsstrategiska och de politiska implikationerna av dessa grundantaganden. Han ger en förenklad framställning av en "skola" som rymmer olika uppfattningar, tex vid sidan av den "råa" variant som Polak hänvisar till, att maktbalans är ett centralt begrepp i internationell politik eller att den internationella anarkin inte är total utan regleras av vissa normer och regler, vilka bl a gör diplomatin möjlig och meningsfull. Man kan alltså inte säga att det finns en enda "realistisk" modell för internationell politik. (Se tex Rosecrance 1981).

Författaren förespråkar som alternativ till den realistiska inriktningen "the interdependence approach" och ansluter sig uttryckligen till Keohane & Nyes distinktion mellan sensitivitets- och sårbarhetsinterdependens och deras definition av begreppen, där sensitivitet anses gälla de omedelbara effekterna av en åtgärd, medan sårbarhetsberoende kan mätas bara i termer av kostnaden för att över en viss tidsperiod anpassa sig till en förändrad omgivning. Författaren nämner men tar inte upp Baldwins kritik av Keohane & Nyes begrepp till närmare behandling. Baldwin gör emellertid det viktiga påpekan- det, att "sensitivitet" bara anger att en förändring i A återspeglas i en förändring i B men inte säger något om beroendets natur eller betydelse, medan "sårbarhet" däremot anger att en anpassning av B till förändringar

orsakade av A bara kan ske till priset av uppoffringar/kostnader. (Baldwin 1980, s 475, 490 ff).

Man kan alltså säga, att det i en analys av internationella beroendeförhållanden är viktigt att skilja mellan triviala och betydelsefulla aspekter, och man måste konstatera, att författaren underlåter att diskutera denna distinktion. Detta gör att det förblir oklart hur han avgränsar giltighetsområdet och den internationalpolitiska relevansen av de i avhandlingens titel utpekade "dependence patterns".

Man saknar således hos Polak en begreppsutredning av "interdependens" och ett klargörande av huruvida man i avhandlingen skall uppfatta termen som beteckning på ett begrepp, på en modell, på en teori, eller på en idealtyp.

Det är det senare som Keohane & Nye anger som sin uppfattning (Keohane & Nye 1977, s 23), och det synes också vara detta som Polak refererar till fortlöpande i avhandlingen. Polak påpekar inte heller, att Keohane & Nyes komplexa interdependens avser förhållandet mellan en nation och hela det internationella systemet, och inte bilaterala relationer:

"This view of interdependence is multicausal and calls for a more sophisticated approach to measurement and analysis than bilateral techniques". (Tetreault 1980, s 443).

Det är således synnerligen svårt att mäta grader av interdependens och sedan koppla detta till politiskt beteende. Denna bedömning gör även Baldwin i sin begreppsanalys av "interdependens" och "makt", vilka han påpekar hör till samma begreppsfamilj. Interdependens- och maktrelationer går inte att mäta i någon ekvivalent till pengar utan förutsätter för att kunna användas i empiriska tester kontrafaktiska påståenden, och sådana är notoriskt svåra att operationalisera:

"This is an awkward situation; but then, no one has ever seriously suggested that power analysis or dependency analysis is easy". (Baldwin 1980, s 504 f).

"Interdependens" måste således i Polaks undersökning ses som ett idealtypiskt begrepp, som saknar självständigt förklaringsvärde och istället kan tjäna som en norm för jämförelser *ex post facto*. Polak kan visa att det synes finnas ett samband mellan ökad diversifiering av ekonomiska relationer för en stat inom sovjetblocket, å ena sidan, och graden av utrikespolitisk självständighet, å andra sidan. Men han kan inte diskutera detta i termer av nödvändiga och tillräckliga betingelser eller säga något närmare om arten av det konstaterade sambandet. Han kan inte avgöra, om diversifieringen av de ekonomiska relationerna är en nödvändig eller tillräcklig betingelse för utrikespolitisk självständighet eller hur denna faktor är relaterad till eventuella andra faktorer som ledaregenskaper, ekonomisk utvecklingsnivå, globala

politiska konjunkturer och geografiskt läge. På denna punkt måste Polak sägas drabbas av Tetreaults omdöme i en debatt om interdependensbegreppet, vilken Polak själv har en referens till:

"The choice of a methodology that is itself indecisive about the nature of the relationship being examined may very well reflect the 'softness' of interdependence as a concept in international relations. But using a soft measure of a soft concept rather begs the question than answers it". (Tetreault 1981, s 559).

Tidigare forskning

Författaren hävdar att "the problem of interdependence inside the Soviet bloc and between the East and the West has aroused practically no interest in theoretically oriented political works" (s 14). Utsagens giltighet beror delvis på hur man definierar "theoretically oriented political works". Eftersom interdependensapproachen, vilket Polak själv framhåller, betonar de ekonomiska relationernas betydelse, kan analyser av politisk-ekonomisk karaktär knappast anses irrelevanta. Författarens problematik finns således behandlad, om än inte alltid med någon explicit teoretisk ram i termer av interdependens, i verk som Holzman 1976, Marer & Montias, ed, 1980, Meiklejohn Terry, ed, 1984 och Bornstein, Gitelman och Zimmerman, ed, 1981. Särskilt den senare volymen är relevant i vårt sammanhang: de tretton ingående uppsatserna är indelade i fyra huvudavdelningar som tar upp resp öst-västrelationer, regionala relationer mellan Sovjetunionen och Östeuropa, politik och samhälle i Östeuropa, och östeuropeiska politiska responser (på den internationella ekonomiska utvecklingen). Det avslutande kapitlet av Zimmerman diskuterar på ett övergripande sätt frågan om sambandet mellan utvecklingen av de ekonomiska relationerna mellan öst och väst och inom sovjetblocket, å ena sidan, och de politiska relationerna, å andra sidan. Zimmerman sammanfattar resultatet av de skilda analyserna i boken på följande sätt:

"There are persisting structures, power relations, and problems identified by all who have assessed the ties between East-West relations and the future of Eastern Europe, including Eastern Europe's relations with the Soviet Union. There is the important awareness that the future of East-West relations hinges not just on the strategic relation of the Soviet Union and the United States or on the vicissitudes of Soviet-American relations. Rather, economic considerations, East and West, provide much of the impetus for the dynamic of East-West relations and will set limits to the growth of East-West interdependence in the 1980s regardless of political circumstances. The chapters in this volume moreover have emphasized the importance of leadership preferen-

ces, values and strategies – conditioned in turn by mass-regime relations in the particular East European state – as mediating factors influencing the links between the external world, Soviet-East European relations, and the future evolution of Eastern Europe. This is scarcely to suggest that East European states are sufficient to themselves in any meaningful ways or that the East European elites control their own destiny. Rather, it is to suggest that the strategies East European elites elect to foster mass-regime ties and relate to the general international system will bear considerably on the evolution of both these relationships throughout the decade of the 1980s". (Zimmerman 1981b, s 295 f).

Zimmerman har dessutom i en rad uppsatser tagit upp interdependensproblematiken och Östeuropa i ett teoretiskt perspektiv. Inriktningen på analyserna kommer väl fram i titlarna: "Hierarchical Regional Systems and the Politics of System Boundaries" (Zimmerman 1972), "Dependency Theory and the Soviet-East European Hierarchical Regional System: Initial Tests" (Zimmerman 1978), "Soviet – East European Relations in the 1980s and the Changing International System" (Zimmerman 1981a) och "Soviet Relations with Yugoslavia and Romania" (Zimmerman 1984).

Zimmermans konceptualisering borde ha diskuterats av Polak, eftersom den både hänför sig till interdependensproblematiken och förefaller fruktbar: Zimmerman beskriver Sovjetblocket som ett hierarkiskt regionalt internationellt system, vars relationer påverkas av att den regionalt dominerande makten, Sovjetunionen, också är en global supermakt och följaktligen har flera olika målsättningar att ta hänsyn till i sin politik. Inom det regionala systemet strävar Sovjetunionen till kontroll genom att ekonomiskt, politiskt och ideologiskt penetrera de mindre staterna, medan dessa i sin tur strävar att göra sig mindre beroende av Sovjetunionen genom att åstadkomma att systemets gränser blir mer genomträngliga utifrån, dvs genom att med egna aktiviteter påverka och förändra den politiska omgivningen. (Zimmerman 1972, s 21 ff, 25, 29 ff). Zimmerman framhåller att Rumänien varit särskilt framgångsrik i denna politik. (Zimmerman 1972, s 29; 1978, s 615, 622; 1981b, s 289; 1984, passim).

Zimmerman är således teoretiskt artikulera i termer av interdependens, behandlar tämligen ingående Rumänien, och kommer till slutsatser som ligger nära Polaks. Ingenting tyder på att Polak lånat något från Zimmerman, men man efterlyser istället ett ställningstagande till dennes resultat: på vilket sätt anser Polak att hans analys går utöver Zimmermans?

Ytterligare ett verk, vilket ej återfinns i Polaks litteraturförteckning, måste sägas ha relevans för både den teoretiska delen av avhandlingen och för den empiriska analysen av Rumänien: Linden 1979. Lindens undersök-

ning är visserligen begränsad till perioden 1965–1969, men just denna period framstår som viktig även i Polaks analys. Linden anger som sin undersöknings syfte "to learn something both about the integration of an international region and at the same time about the historical genesis of the anomalous foreign policy of one of its members." (Linden 1979, s v). Den "anomali" i utrikespolitiken som åsyftas är Rumäniens.

Linden analyserar med kvantitativ metod öststaternas internationella interaktioner och attityder, konsensus och konsistens inom sovjetblocket, samt exemplet Rumänien. Han använder "interdependence vulnerability" som orsaksvariabel i förklaringen av graden av utrikespolitisk självständighet i förhållande till Sovjetunionen: icke avvikande beteende är positivt korrelerat till ekonomisk utvecklingsnivå och till graden av ekonomiskt beroende av (handel med) Sovjetunionen. (Linden 1979, s 11, 179, 196). Lindens kvantitativa innehållsanalys av de östeuropeiska staternas attityder till internationella händelser, som dessa attityder framkommer i massmedia, är klart relevant för motsvarande avsnitt i kapitlet "Indicators" hos Polak. Lindens resultat är att Rumänien under den granskade perioden, som bl a inbegrep sexdagarskriget i Mellanöstern 1967 och händelserna i Tjeckoslovakien 1968, avvek starkast från både Sovjetunionen och blockgenomsnittet i sina attityder, medan DDR representerade motsatt ytterlighet, "consistently overfulfilling the norm". (Linden 1979, s 152, 156 (cit)). Detta stämmer med Polaks resultat för motsvarande tidsavsnitt. (Polak s 124).

Lindens slutsatser sammanfaller delvis med Polaks (s 61, 184), och är delvis annorlunda. Hos Polak efterlyser man således ett ställningstagande till vad tillfällig svaghet hos den sovjetiska regimen kan ha betytt för utvecklingen omkring 1964 (och för motsvarande utvecklingstendenser i DDR 1984).

Källor, litteratur, metod

Som författaren själv anger, är det potentiella källmaterialet till en avhandling med denna breda uppläggning ohanterligt stort. Den korta källkritiska kommentaren visar att författaren är klart medveten om begränsningarna i det officiella kommunistiska materialet. Det man kan efterlysa är icke-officiella artiklar och böcker av samhällsvetare i de berörda tre länderna: den av Polak utnyttjade analysen av DDR av Biermann vittnar om att detta kan vara fruktbart, inte minst för det för interdependensinriktningen viktiga antagandet att det finns olika ekonomiska intressen i ett land och att det inom makteliten finns olika fraktioner som företräder dessa. Meningskiljaktigheterna kan återspeglas i den vetenskapliga debatten. (Biermann 1978).

Då det gäller sekundärkällorna, den västliga samhälls-

forskningen om sovjetblocket, är även här tillgången på material närmast oöverskådligt stor. Här saknar man dock hos Polak de för hans frågeställning direkt relevanta ovan nämnda arbetena av Linden och Zimmerman. Man efterlyser också ett ställningstagande till litteratur som presenterar alternativ till Polaks slutsatser, och som författaren skulle kunnat testa dessa mot. Ett verk som genast anmäler sig är Carrère d'Encausse 1983. Hennes resultat är att beroendet av Sovjetunionen ökar för de andra staterna inom blocket och att Sovjetunionens ledning avser att utnyttja sin maktställning för maktutvidgning utanför blocket. Carrère d'Encausse allmänna utgångspunkter, historiska analysmetod och materialval är annorlunda än Polaks – hon koncentrerar sig på partirelationer, ideologi och kultur – men hennes resultat är likafullt relevanta för Polaks slutsatser och rekommendationer, och borde därför diskuterats i avhandlingen.

Då det gäller metoden, är Polak mycket kortfattad. Värt att notera att han uppger som primär ambition att kritisera den sk realistiska teorin och därför aktivt letat efter material, som är ägnat att ifrågasätta dess påståenden. Däremot har Polak inte haft samma kritiska ambition vis-à-vis den sk interdependensteorin. Denna illustreras därför snarast i avhandlingen, en omständighet som understryker att det i Polaks fall är en fråga om att använda en idealtyp och inte om att testa en teori.

Olja och interdependens

Kapitlet om oljetillgångarna i världen i allmänhet och i Sovjetunionen i synnerhet motiveras av författarens grundantagande i inledningen till avhandlingen att "abundance resp absence of petroleum deposits, played a crucial role where these different degrees of dependence /Rumäniens och Östtyskland/ are concerned", och av ambitionen att fastställa "the causal link between the energy situation and political behaviour . . ." (s 19). Eftersom författaren inte kan fastställa något entydigt, unilinjeärt orsakssamband mellan tillgång resp brist på olja och utrikespolitisk linje, och eftersom han inte analyserar huruvida sovjetledarna faktiskt har använt något "oljevapen" för att öka sin makt över de övriga blockmedlemmarna, är det föga motiverat att ägna ett särskilt kapitel åt en genomgång av oljetillgångarna och den prognosticerade tillgången på olja i världen som helhet och i Sovjetunionen. Då det gäller prognoser om tillgång och priser rör man sig dessutom här på ytterst osäker mark, vilket författaren också framhåller (s 29, 33).

Det är således svårt att se att det särskilda kapitlet om oljeutvinning, oljehandel och prognoser är av avgörande betydelse för avhandlingen som helhet.

Rumänien

Författaren inleder det särskilda kapitlet om Rumänien med att räkna upp tre faktorer, vilka icke namngivna experter pekar på som avgörande för Rumäniens framgångar i strävan efter oberoende, nämligen partiets grepp om befolkningen, landets mindre betydelsefulla strategiska läge (för Sovjetunionen), och Kinas stöd, inte minst under krisen i det sovjetisk-rumänska förhållandet 1971. De två första faktorerna ser Polak som nödvändiga betingelser. Dessutom, menar han, var ytterligare två faktorer av vikt, nämligen den historiska bakgrunden – en antirysk befolkning och extremt skickliga kommunistledare, vilka kunde utnyttja situationens möjligheter – och Rumäniens oljetillgångar. Beträffande oljans betydelse säger författaren att man inte skall vänta sig att i rumänska källor finns klara påståenden av typen "vi kan göra oss oberoende av Sovjetunionen eftersom vi, till skillnad från de övriga folkdemokratierna, inte behöver dess "olja", men att "circumstantial evidence" kan vara tillräckligt för att man skall kunna dra slutsatsen, att de rumänska ledarna resonerat på det sättet (s 48 f).

De första tre faktorerna är inte omstridda i tidigare forskning. Polaks fjärde punkt förtjänar däremot att granskas närmre: enligt Lindens genomgång råder det oenighet bland forskarna i väst om dels tidpunkten för valet av oberoendelinjen – 1945, 1958, 1962 eller 1964 – dels beträffande huruvida det var fråga om långsiktig planering från partiledaren Gheorghiu-Dejs sida eller om det rumänska kommunistpartiet bara gick "from brilliant improvisation to brilliant improvisation". (Linden 1979, s 260 ff). Polak hävdar:

"With another leadership and with a different historical experience, the potentialities of the situation would have not even be noticed." (s 48).

Detta är ett konstaterande ex post facto och inte giltigt som led i en orsaksförklaring, eftersom det var just valet av politisk linje som gör att man kan säga att den rumänska partiledningen var beskaffad just på det sätt som den var beskaffad. Polak gör här ett kontrafaktiskt påstående, som det är svårt att se hur man skulle kunna pröva.

Då det gäller den rumänska oljans betydelse för den oberoende politiska linjen är Polaks argumentation mer övertygande. Han visar – med stöd i tidigare forskning – att Rumänien i början av 1960-talet förändrade sin raffineringspolitik till förmån för starkt ökad produktandel dieselolja, dvs möjliggjorde att den militära fordonsparken kunde försörjas helt med inhemskt bränsle. Författarens slutsats är att det är skäl att antag att litandet till egen oljeproduktion troligen var den avgörande faktorn bakom "the Romanian leaders' decision to embark upon a collision course with the Soviets". (s56). Denna slutsats bör dock jämföras med Lindens att det var Ru-

mániens låga ekonomiska utvecklingsnivå, vilken både gjorde landet relativt osårbart för ekonomiska påtryckningar och tanken på status som råvaruleverantör inom SEV motbjudande för dess ledare, som drev in landet på den oberoende linjen. (Linden 1979, s179f). Förklaringarna utesluter inte varandra, men i den mån man tillmäter den senare stor betydelse, förlorar förklaringen i termer av oljeberoende i vikt. Eftersom Polak själv tar upp den allmänna ekonomiska politikens betydelse för Rumäniens relationer till Sovjetunionen, borde han kunnat gå närmare in på denna förklaringsproblematik.

Polak visar, att Rumänien förde en självständig ekonomisk politik och (i ett senare avsnitt i avhandlingen) att utrikespolitiken också kännetecknats av självständiga ställningstaganden under de senaste tjugo åren. Dessa konstateranden överensstämmer med resultatet av tidigare forskning. Dessa resultat ger emellertid i sig inte någon grund för de slutsatser som Polak drar, nämligen att utvecklingen 1965–1973 innebar att "the Romanians were able to do considerable damage to the unity and strength of the bloc" med resultatet att "The Soviet bloc has proved to be much more vulnerable and fragile than realist assumptions would admit". (s 61).

Polaks slutsatser måste betraktas som tentativa, då de inte följer direkt ur hans forskningsresultat. Det finns i sammanhanget skäl att uppmärksamma, att "diversity is not independence; tolerance is not liberty", vilket Gati påpekar i en relativt färsk analys av det sovjetiska imperiet. (Gati 1985, s86) Braun hävdar, i en 1982 publicerad analys, att man måste fråga sig hur autonom Rumäniens utrikespolitik egentligen är och understryker dessutom, att en autonom politik inte är detsamma som en oberoende ("independent"). (Braun 1982, s54). Det är också skäl att fråga sig i vilken utsträckning Rumäniens utrikespolitik verkligen skadat vitala sovjetiska intressen. Summerscale konstaterar tex:

"Romania has stopped short of adopting positions which have seriously threatened basic Soviet security concerns in Europe". (Summerscale 1981, s 33).

Holzman understryker den kvalitativa skillnaden mellan Rumäniens utmaning mot Sovjetunionen, å ena sidan, och Ungerns 1956 och Tjeckoslovakiens 1968, å den andra: det var aldrig någon risk för ett rumänskt "avfall" från blocket. (Holzman 1976, s 99).

Det just anförda hindrar inte att det finns forskare som ligger närmare Polaks linje. Zimmerman menar tex att Rumänien framgångsrikt har lyckats begränsa Warszawapaktens åtagande till att gälla blott Europa och inte blockledaren Sovjetunionens engagemang i andra världsdelar. (Zimmerman 1984, s 138). Emellertid gäller att alla dessa slutsatser i mycket hög grad är beroende av forskarnas tolkning av komplicerade händelseförlopp med många omätbara komponenter. Polaks slutsatser kan därför inte sägas vara ovedersägliga.

DDR

Författarens tes är att DDR:s relativt höga ekonomiska utvecklingsnivå ställde dess ledare inför kravet på intensiv i stället för extensiv tillväxt, med allt vad det innebär av lokala initiativ och utrikesekonomiska förbindelser, och att detta var en omständighet som borde leda till en från Sovjetunionen avvikande ekonomisk politik. DDR:s internationella legitimitet var emellertid länge svag, liksom också regimens inåt, och detta i kombination med landets för Sovjetunionen synnerligen viktiga strategiska läge, gjorde utrymmet för en självständig utrikespolitik ytterst begränsat.

Författaren lägger stor vikt vid meningsmotsättningar inom den politiska eliten i DDR, och kan med stöd i Biermanns avhandling och en artikel av Ludz visa att sådana verkligen förekommit. Enligt mitt förmenande är det dock en alltför långtgående slutsats att säga att "a dissident theory was developed in the 1960s" (s80), eftersom det trots allt var fråga om en akademisk debatt om motsättningarnas karaktär i ett socialistiskt samhälle, och inte om explicit formulering av någon alternativ politisk linje.

Med rätta beskriver författaren utvecklingen under 1984 som särskilt relevant och intressant för frågan om en eventuellt mera oberoende östtysk linje i förhållande till väst. Polak refererar den debatt om den socialistiska internationalismens innebörd, som på nyåret 1984 drogs igång av den ungerske centralkommittémedlemmen Szurös. Denne pläderade för större nationellt oberoende, och fick ett försiktigt stöd i östtysk partipress. Linjen kritiserades i en sovjetisk historisk tidskrift, i en artikel som troligen var skriven av centralkommittéledamoten Rachmanin. Polak citerar denne (men underlåter att påpeka, att artikeln publicerades under namnet Borisov), men frågan är om han inte gör en övertolkning och överdriver graden av sovjetisk kritik av de andra blockmedlemmarna. Det relevanta stället hos Borisov såges av Polak vara riktat mot Szurös' "kätterska uppfattning", men läser man i originalet, så framgår det att den sovjetiske skribenten hävdar att den kritiserade tesen om de nationella intressenas betydelse är förkastlig, därför att den syftar till "att skilja kommunistpartierna i den kapitalistiska världen från dem i de socialistiska länderna". (Borisov 1984, s45).

Belägget Rachmanin/Borisov är således tveksamt, dels därför att artikelns placering och osäkerheten om författarens identitet gör dess representativitet begränsad, dels därför att den inte kan sägas uttrycka någon större oro för att partierna inom blocket skall slå in på en farligt avvikande linje. I varje fall ger den refererade polemiken och de av författaren anförda korrekta uppgifterna om förekomsten av viss pacifistisk opposition och ökande tysk nationalism, riktad mot ryssarna, inom

DDR inte grund för författarens kategoriska slutsats:

"We witness the beginning of a new stage in the process of a successive disintegration of the Soviet empire". (s 96).

Indikatorer, ekonomisk och militär sammanhållning

Kapitlet om indikatorer är enligt författaren avsett att testa trovärdigheten i den realistiska resp interdependensmodellen. Den förra är riktig om de två mindre staterna slaviskt följer Sovjetunionen i aktioner och ställningstaganden, och om det är rimligt att antaga att följsamheten beror på Sovjetunionens överlägsna militära styrka, medan den senare bekräftas om mönstret blir mer nyanserat, samtidigt som orsakerna bakom avvikelserna synes vara ekonomiska. De valda undersökningsvariablerna – röstningsbeteende i FN, attityder till utvalda internationella kriser, samt relationerna till Kina – är rimliga. Metoden som valts för att undersöka attityder, kvalitativ innehållsanalys, är adekvat och resultaten redovisas på ett koncist sätt. Författarens slutsats, att resultatet ger stöd för tesen att interdependensmodellen stämmer bättre än den realistiska, har täckning i själva undersökningen, eftersom den klart visar att Rumänien intog en i förhållande till Sovjetunionen klart avvikande hållning inte bara i samband med händelserna i Tjeckoslovakien 1968 och i bevakningen av Kina utan även i kommentarerna till oljekrisen 1973–74.

Detta är det enda kapitel som i huvudsak bygger på författarens egen analys av primärt källmaterial – Neues Deutschland och Scinteia – och det bör framhållas, att författaren visar god förmåga att destillera fram intressanta skiftningar i attityd i de resp källorna vid olika tidpunkter.

Kapitlet om ekonomisk integration är en vederhäftig sammanställning av västforskningens resultat. Det bör understrykas att även framstående specialister, vilka Polak inte har konsulterat, t ex Bornstein 1981 och Marer 1984, kommer till samma slutsats som Polak och de av honom refererade forskarna: graden av integrering inom SEV är låg och bilaterala relationer av byteshandelskaraktär dominerar. Denna struktur på utrikeshandeln har för vissa enskilda länder – särskilt Rumänien och Ungern, men även DDR – lämnat utrymme för betydande handel med länder utanför blocket, i DDR:s fall i första hand med Västtyskland. Författarens slutsats har således gott stöd i den samtida forskningen i frågan:

"The Soviet leadership's resistance to economic reform and a genuine integration inside the bloc has thus proved counterproductive from their point of view, since it has promoted interdependence between the bloc and the West". (s 162).

Kapitlet om militär integration och sammanhållning inom Warszawapakten bygger liksom det tidigare på aktuell västlig forskning. Författaren diskuterar tyvärr inte de olika uppfattningar både av paktens militära förmåga och av Sovjetunionens målsättningar som finns i forskningen (se t ex Caldwell 1982, s 218f). Slutsatserna förefaller därför inte så väl underbyggda, som man kan begära. Särskilt anmärkningsvärt är att författaren inte närmare går in på det faktum, att Sovjetunionen har ett nät av bilaterala pakter med de mindre blockstaterna, vilket gör Warszawapakten som sådan mindre betydelsefull (se t ex Carrère d'Encausse 1983, s 307 ff, Hutchings 1983, s 221). Författaren går dessutom för långt i sin framställning av paktens brist på sammanhållning, då han säger att Rumänien är "oberoende" ("independent") (s 167). Rumänien gick trots allt utan märkbara protester med på att förlänga Warszawapaktsavtalet våren 1985. Den senaste tidens utveckling gör fö att författarens slutsats att den sovjetiska ledningen ändrat åsikt om den historiska bakgrunden och numera, till skillnad från tidigare, erkänner att Rumäniens befrielse 1944 huvudsakligen var det rumänska kommunistpartiets förtjänst, framstår som förhastad. I samband med 40-årsjubileet av segern i andra världskriget skrev man nämligen i det sovjetiska kommunistpartiets "teoretiska och politiska tidskrift", dvs "Kommunist", bl a:

"Naturligtvis kan exempelvis ingen förneka, att det var just Röda Armén som spelade huvudrollen (osnovnuju rol) när Rumänien befriades och dess folk lösgjordes från det fascistiska oket." (Orlik 1984, s 74).

Det sovjetiska kommunistpartiet markerar således i våra dagar ånyo sitt anspråk på att det är Sovjetunionen och inte rumänerna själva som befriat Rumänien. Man kan på goda grunder förmoda, att tesen implicerar fortsatt sovjetisk överhöghet.

Eftersom Polak fäster stor vikt vid Rumäniens förmåga att framgångsrikt bekämpa en tänkt sovjetisk invasion, och av denna hypostaserade förmåga drar slutsatsen att varje sovjetiskt försök att ockupera Västeuropa vore dömt att misslyckas, efterlyser man en källkritisk granskning av de rumänska påståendena – vilken försvarsledning påstår inte i sin utåtriktade information att den är ytterst kapabel? Polak går även här för långt i sina slutsatser.

Polaks påstående, att "most Western experts" inte räknar med att en del av den sovjetiska militära förmågan i kris- eller krigsfall måste avdelas för att hålla ordning på Östeuropa, är missvisande. Caldwell framhåller t ex att det finns huvudsakligen tre skolor i väst, och att dessa inte nödvändigtvis måste uppfattas som direkt motstridiga: att Warszawapakten är ett kontrollinstrument för Sovjetunionen, att de mindre staterna är en skyddsbarriär för Sovjetunionen, och att åtminstone

de östtyska, de polska och de tjeckoslovakiska styrkorna är en tillgång för Sovjetunionen i ett konventionellt eller kärnvapentaktiskt krig med väst. (Caldwell 1982, s318f). Polaks slutsats att, givet den interna kontrollfunktionen, "the magnitude of the Soviet threat to Western Europe shrinks even more" (s173), är således inte väl underbyggd.

Då det gäller DDR, hävdar Polak att den ökade militariseringen av samhällslivet "clearly is a response to the revival of the cold war in the nineteen eighties" (s 174). Denna slutsats rimmar illa med författarens i det särskilda avsnittet om DDR framförda åsikt, att DDR försökte distansera sig något från den sovjetiska västpolitiken och närma sig Västtyskland under samma tid. Det förefaller mycket rimligare att antaga, att den tilltagande militariseringen av DDR är en effekt av regimen strävan att öka sin legitimitet. Militariseringen är intimt knuten till en officiell uppvärdering av Preussens martialiska förlutna i DDR och tjänar integrerande funktioner inom både skolan och samhällslivet i stort (se Krisch 1984, s 172 ff).

Polaks slutsats att den inofficiella östtyska fredsrörelsen och den evangeliska kyrkans stöd åt denna avslöjar "serious cracks in the military cohesion of the GDR" förefaller överdrivet dramatisk och är inte belagd i undersökningsmaterialet: "a subculture alienated from the regime" (s 176) är inte automatiskt något allvarligt hot mot den östtyska militära förmågan. Krisch framhåller att betydelsen av pacifistiska strömningar torde bero på den konkreta situationen. Om den östtyska armén av maktthavarna säges och av befolkningen uppfattas försvara landets integritet, eller om det är fråga om invasion av en annan blockmedlem, torde det inte vara några större problem, medan ett anfallskrig, särskilt mot Västtyskland, "might be harder to 'sell' to the population". (Krisch 1984, s 177).

Slutsatser och sammanfattning

Författarens slutsats är att den realistiska modellen är ett lämpligt analytiskt instrument för att beskriva relationerna inom sovjetblocket fram till början av 1960-talet. Därefter gjorde splittringen Sovjetunionen – Kina och nödvändigheten av övergång från extensiv till intensiv ekonomisk tillväxt inom blocket interdependensmodellen mera lämpad för analysen. Särskilt utvecklingen efter 1968 är enligt författaren en vederläggning av den realistiska modellen:

"All the time and to an increasing extent, it has been economic, not military factors which have determined behaviour. The Soviet Union has lost its former undisputed dominance in the bloc. — — — The leading role of the

Soviet Union begins to be increasingly questioned, even by representatives of formerly staunch allies — the GDR and Bulgaria. In spite of Soviet troops being stationed in several bloc countries, the Soviet leadership is losing its political grip. All these phenomena fit perfectly into the model of complex interdependence". (s 183).

Emellertid har författaren inte vare sig vederlagt eller bekräftat någon "modell", eftersom det inte är fråga om någon systematisk testning av till en förklarings teori kopplade hypoteser. Vad han har gjort är att visa, i termer av vilken *idealtyp* som förhållandena inom sovjetblocket vid olika tidpunkter låter sig bäst beskrivas. Slutsatsen att Sovjetunionens ledning håller på att förlora sitt politiska grepp om de övriga blockmedlemmarna följer inte ur konstaterandet av interdependens, eftersom denna säger något om varje enskild stats förhållande till de regionala och globala ekonomiska systemen men inte täcker de bilaterala politiska relationerna. Men om man ser till dessa, får man en annan bild av maktförhållandena inom sovjetblocket än den som Polak presenterar.

Carrère d'Encausse har gjort en ingående analys av just de politiska relationerna inom sovjetblocket under perioden 1945–1980. Hon menar, att ESK-överenskommelsen 1975 var mycket viktig som en bekräftelse på Sovjetunionens hegemoni i Östeuropa: blockets gränser erkändes av Väst som okränkbara. De utmaningar som den sk tredje korgen om mänskliga rättigheter etc innebar parerades framgångsrikt genom ändringar i Sovjetunionens konstitution 1977, där det särskilt framhölls att relationerna mellan de socialistiska staterna är av en speciellt intim karaktär. Till bilden hör, att kommunistpartiets ledande roll inskrevs i författningen. Det var principen proletär internationalism som på detta sätt gavs en dubbel rättslig förankring. Motsvarande ändringar infördes tidigare i Bulgariens, DDR:s och Polens konstitutioner. Konstitutionsbestämmelserna kompletterades av en rad bilaterala pakter mellan Sovjetunionen och de andra staterna.

Även Rumänien ingår i detta system av pakter, men landets konstitution innehåller ej någon paragraf om socialistisk samhörighet. Rumäniens av Polak betonade självständiga linje framstår alltså här klart. Carrère d'Encausse gör dock en helt annan tolkning av dess betydelse än Polak, en tolkning grundad på politisk, och inte ekonomisk analys. Hon menar att östra medelhavsområdet är en lockande expansionsriktning för sovjetledarna, och att Rumänien skulle kunna tjäna som lockbete:

"La Roumanie est, pour l'instant, un modèle pour les Etats de la Méditerranée orientale que le neutralisme pourrait tenter".

Carrère d'Encausse understryker vidare betydelsen

av alla bilaterala partikontakter mellan Moskva och de östeuropeiska staterna för sovjetledarnas kontroll av de andra ledarna. (Carrère d'Encausse 1983, kap "L'Empire des Janissaires". Citatet fr s 297).

Hutchings' politiskt inriktade analys av Sovjetunionens förhållande till de östeuropeiska staterna betonar också betydelsen av de olika sovjetfokuserade institutionerna inom Warszawapaktens ram:

"Soviet-led integrationist efforts have aimed at closer alliance unity through the formation of a system of consultation so pervasive and an interdependence so thorough that independent action on the part of the East Europeans would be severely circumscribed". (Hutchings 1983, s 7; se även s 233).

Det förtjänar att framhållas att en forskare som Zimmerman, vilken anlägger ett ekonomiskt interdependensperspektiv, kommer till slutsatser som är mycket lika Polaks. Medan Carrère d'Encausse och Hutchings båda utgår från de formella strukturerna och sovjetledningens uppenbara intentioner och ambitioner, har Zimmerman i sina uppsatser analyserat den faktiska, mätbara influensen av penetrationsförsöken i de berörda staterna. Han kommer fram till att de sovjetiska ledarna har misslyckats i sina ambitioner och gör följande prognos:

"Internal behavioral differentiation is almost certain to spill over into the foreign policy domain, or into what is likely to be perceived by other, most notably, Soviet elites as the foreign policy domain". (Zimmerman 1981a, s 100).

Zimmerman hävdar att utvecklingen under 1970-talet pekar på att den ekonomiska integrationen mellan Sovjetunionen och Östeuropa kommer att öka samtidigt som Östeuropa kommer att integreras mera i västvärldens ekonomi. Sovjetblockets gränssignifikans kommer att minska i ekonomiskt hänseende (ibid, s 100 ff).

Zimmermans analys av den ekonomiska och ideologiska/kulturella utvecklingen är väl underbyggd empiriskt, medan han knappast kan sägas ha undersökt den politiska och diplomatiska dimensionen. Bilden är i varje fall i den nutida forskningen i sin helhet således betydligt mer nyanserad än vad Polak visar och innehåller fler dimensioner, än dem han analyserar. Hållbarheten i hans slutsatser skulle varit bättre, om han explicit diskuterat alternativa tolkningar och frågan, huruvida valet av analysinriktning påverkar slutsatserna genom en inbyggd bias i valet av empiriskt material. Särskilt Polaks påstående om sovjetblockets "progressing disintegration . . . on its military strength" (s 186) är alltför bundet vid en ensidig tolkning av Warszawapaktens exklusiva betydelse och ignorering av de bilaterala pakterna och partikontakterna för att kunna sägas vara trovärdigt.

Polaks på många punkter övertygande analys av me-

ningsskiljaktigheter, skilda politiska ställningstaganden och ökande ekonomisk interdependens inom sovjetblocket ger inte något stöd för slutsatsen att det rör sig om "a crumbling patchwork of states". För att underbygga en dylik konklusion skulle det vara nödvändigt dels att mera utförligt ta upp de politiska och ideologiska dimensionerna av sovjetblocket, dels att analysera även de övriga ingående staternas politik och relationer med Sovjetunionen.

Polaks slutsats att, beroende på Sovjetunionens problem med de andra staterna, "the Soviet bloc is not a real threat to the West", är, sett i ett större perspektiv, irrelevant. Sovjetunionens militära förmåga förblir enorm, och att landets ledare är kapabla till anfällsrig utan hjälp av blockmedlemmarna har vi sedan 1979 sett exempel på i Afghanistan. Den sovjetiska militära uppladdningen i Murmansk- och Östersjöområdena är också något som försiggår utanför blockets ram.

Jiri Polaks avhandling är en djärv och intressant plädering för tesen, att ekonomiska utvecklingsfaktorer har gjort att både Rumänien och DDR, på olika sätt och vid olika tidpunkter, kommit att slå in på en av sovjetledarna mer (Rumänien) eller mindre (DDR) oberoende politik. Författaren har givit en problemriktad, relevant beskrivning av den inre utvecklingen i de två länderna. Han har gjort en klar empirisk analys av de två staternas beteende och attityder i frågor av grundläggande internationell politisk betydelse och belagt hur och när skillnader i den politiska linjen framträtt.

Författarens presentation och användning av termerna "realism" och "interdependens" är vag, och man kan inte säga att avhandlingen prövar någon egentlig teori. Termerna har dock fyllt funktionen att strukturera framställningen och att tillåta ett fortlöpande komparativt resonemang om de två mindre staternas beroende eller oberoende av Sovjetunionen. Termerna har därför varit av positiv betydelse för avhandlingens analys, om man tar dem för vad de använts som, dvs idealtyper.

Författarens slutsatser är tankeväckande men ofta alltför djärva. De framstår mindre som resultat av avhandlingen än som hypoteser att undersöka i kommande forskning. Därmed är också sagt att avhandlingen måste betraktas som fruktbringande. Den är inte ett avrundat, definitivt verk, men ett stimulerande inlägg i forskningsdebatten om Sovjetunionens förhållande till Östeuropa. Att författarens prognoser måste bedömas som osäkra minskar inte själva analysens värde men anger var gränserna för vår kunskap går, och måste gå. Den ovan på några punkter anförda Zimmerman, vilkens forskningar i betydelsefulla avseenden är parallella med Polaks, skall här få sista ordet:

"The point should thus be clear: one prediction that

can be made with great certainty is that many of our predictions about Soviet – East European relations in the 1980s will be wrong". (Zimmerman 1981a, s 87f).

Kristian Gerner

Referenser

- Baldwin, D A, "Interdependence and Power: a Conceptual Analysis". *International Organization*, Autumn 1980.
- Biermann, W, *Demokratisierung in der DDR?* Verlag Wissenschaft und Politik, Köln 1978.
- Borisov, O B, "Sojuz novogo tipa". *Voprosy Istorii KPSS* 1984:4.
- Bornstein, M, Gitelman, Z & Zimmerman, W, ed, *East-West Relations and the Future of Eastern Europe*, George Allen & Unwin, London 1981.
- Bornstein, M, "Soviet – East European Economic Relations", Bornstein et al, ed, 1981.
- Braun, A, "Romania's Travails". *Problems of Communism* 1982:3.
- Caldwell, L T, "The Warsaw Pact – Continuity and Change", Keefe, E K, ed, *Czechoslovakia. A Country Study*, Dept of the Army, Washington, D C 1982.
- Carrère d'Encausse, H, *Le grand frère. L'Union soviétique et L'Europe soviétisée*, Flammarion, Paris 1983.
- Gati, C, "The Soviet Empire: Alive but not Well". *Problems of Communism* 1985:2.
- Holzman, F D, *International Trade under Communism*, Basic Books, New York 1976.
- Hutchings, R L, *Soviet – East European Relations: Consolidation and Conflict, 1968–1980*, University of Wisconsin Press, Madison 1983.
- Krisch, H, "German Democratic Republic", Nelson D N, ed, *Soviet Allies. The Warsaw Pact and the Issue of Reliability*, Westview Press, Boulder & London 1984.
- Linden, R, Bear and Foxes. *The International Relations of the East European States, 1965–1969*, *East European Quarterly* /Columbia University Press, Boulder 1979.
- Ludz, P C, "Widerspruchstheorie und entwickelte sozialistische Gesellschaft". *Deutschland Archiv* 1973:5.
- Marer, P & Montias, J M, ed, *East European Integration and East – West Trade*, Indiana University Press, Bloomington 1980.
- Marer, P, "The Political Economy of Soviet Relations with Eastern Europe", Meiklejohn Terry, S, ed, *Soviet Policy in Eastern Europe*, Yale University Press, New Haven & London 1984.
- Meiklejohn Terry, S, "Soviet Policy in Eastern Europe: The Challenge of the 1980s", Meiklejohn Terry ed, 1984.
- Orlik, I, "Ot osvobodzenija k sotsialistitjeskomu vozrozdzeniju", *Kommunist* 1984:18.
- Rosecrance, R, "International Theory Revisited". *International Organization*, Autumn 1981.
- Summerscale, P, "The Continuing Validity of the Brezhnev Doctrine", Dawisha, K & Hanson, P, ed, *Soviet – East European Dilemmas*, Heinemann, London 1981.
- Tetreault, M A, "Measuring Interdependence". *International Organization*, Summer 1980.
- Tetreault, M A, "Measuring Interdependence; a Response". *International Organization*, Summer 1981.
- Zimmerman, W, "Hierarchical Regional Systems and the Politics of System Boundaries". *International Organization*, Winter 1972.
- Zimmermann, W, "Dependency and the Soviet – East European Hierarchical Regional System: Initial Tests". *Slavic Review*, vol 37:4, 1978.
- Zimmerman, W, "Soviet – East European Relations in the 1980s and the Changing International System", Bornstein et al, ed 1981 (1981 a).
- Zimmerman, W, "Conclusion: East – West Relations and the Future of Eastern Europe", Bornstein et al, ed, 1981 (1981 b).
- Zimmerman, W, "Soviet Relations with Yugoslavia and Romania", Meiklejohn Terry, ed, 1984.

Litteraturnotis

I en rapport till folkstyrelsekommittén, betitlad *Valsystemet i 20 länder. En översikt* (Ds Ju 1986:1) redogör Magnus Isberg för valsystemen i Australien, Belgien, Canada, Danmark, Finland, Frankrike, Irland, Island, Israel, Italien, Japan, Nederländerna, Norge, Nya Zeeland, Schweiz, Storbritannien, Sverige, Västtyskland, USA och Österrike. Redovisningen är tänkt att utgöra ett underlag för kommitténs bedömning av huruvida det svenska valsystemet bör revideras ifråga om mandatperiod, gemensam valdag, upplösninginstitut, småpartispärr, personvalsinslag m.m. Men Isbergs rapport fungerar också som en liten uppslagsskrift för den specialintresserade. Av rapportens dryga 70 sidor utgörs hälften av en tablåbilaga där uppgifter redovisas om valsystem vad gäller parlament, statschef, delstater och kom-

muner, jämte vissa basdata om antal röstberättigade, valdeltagande, folkomröstningar m.m. Totalt redovisas här för varje land värden på drygt 50 variabler.

Urvalet av länder kan naturligtvis diskuteras. Syftet har enligt författaren varit att ta med länder som är så lika Sverige som möjligt. Ändå saknar man data, i första hand om de unga europeiska demokratierna Grekland, Portugal och Spanien, men också om tex Indien.

Tyvärr saknas uppgifter om det nya franska valsyste-
met. Folkomröstningsinstitutet är inte fullständigt redovisade, och här är uppgifterna dessutom väl gamla: folkomröstningar efter 1978 beaktas ej. En bra redovisning hade alltså kunnat vara ännu lite bättre.

Anders Sannerstedt